

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

100728

✓
00559

Dr. Jožef Mantuani

WIEN

VIII Mariatreugasse 3.

Ta spis je ponatis iz Ljubljanskega Zvona

*1894, sešit 4 - 8. (str. 238 - 243,
287 - 291,
352 - 357,
421 - 424
486 - 489.)*

Tri dni ob Sprevi.

Spisal Jos. Mantuani.

„ . . . prot' severu,
Kjer je zemlja v polumraku.“

videl sem ga ta mračni megleni sever, videl njega rjave, z vresjem porasle pustinja, njega valovito hribčevje in zelene planice, videl njega mesta in polja, čul njegovih prebivalcev mnogostroko govorico in čul tudi glasove slovanske. Na svojem poti za ostalino vélikega Slovenca Gallusa sem prišel tudi v spodnje Lužice, ki se danes navadno po svoji leži ob Sprevi zovejo les ob Sprevi, nemški »Spree-wald«. To ime je zelo značilno; tukaj imamo res les, in to osobito na ónem mestu, kjer ta reka daleč na okolo razprostira prirodno in umetno vodno omrežje. V tem kraji, prej nerodovitem in nedostopnem, ohranila se je, obkoljena od trdnih in uničujočih Nemcev, slovanska panoga, katera se sama nazivlje srbska. Jako prijetno sem bil prese-nečen, da sem dobil za sedANJI čas gotovo še živo slovansko gibanje med trdimi Nemci; toda kar je mene osebno bolj zanimalo, to so ne-razmerno mnogobrojni ostanki pristne prosvete, in kar iz prepričanja poudarjam, ostanki prosvete slovanske, katera se je vedno ločila od germanske in se loči od nje še dandanes. Ali ne le to: celó danes, v 19. veku, ta prosveta slovanska vpliva na svoje sosede. Tega prikaza ne smemo imenovati navadnega; in vender se mi je zdel prirodni, ker me je na mojem poti semkaj pripravljalo toliko stvari na vse, kar sem našel. Vozil sem se od Štetina preko Frankobroda ob Odri v osrčje zanimljive deželice. Svet je précej od Štetina proti jugovzhodu popolnoma jednak zemlji ob Sprevi, kjer bivajo dolnji Lužičani. Komaj osem kilometrov od Štetina smo se vozili po precéj visokem nasipu, nadelanem kakor ob napeti vrvi skozi Oderino močvirje. Na levi in na desni strani ne vidiš drugega nego ravno zeleno planoto, katera nima niti najmanjšega holmca; posamezne drevesne skupine, nekatere hiše in senene kopice so jedine stvari, ki ti kažejo navpično razsežnost. Ta neizmerna ravna zelenica pa je udelana in razkosana po nešteti vodovodih, po panogah mogočne Odre, po rovi in vo-dotokih, takó da se ti vse vidi, kakor bi imel pred sabo velikansko živozeleno preprogo, pribito in pritrjeno na tla s srebrnimi ploščami. Zakaj v daljini, osobito na severni strani, vidiš pogostoma svetle lise in proge: to so rovi in jezera; na teh pa plavajoče čolne. Vsakih pet

trenutkov se predrugači podoba, in nasip, kjer teče železni voz, je vzvišeno mesto, s katerega meriš in motriš svet pod seboj. Tukaj voda na desni in levi strani, tam travnik ob desni, voda ob levi; sedaj zopet njive ob vodatih rovih in skoro zopet majhen, umetno zasajen gozdič; tu posamične hiše, od daleč pa se ponekod zabliske izza drevja skupina belih hiš in rjava cerkev sredi med njimi.

Kar se torej tiče prirode same, pripravljen sem bil za pogled, ki se mi je odprl v zanimljivi deželici lužiški. —

Bil je meglen, temen in moker jesenski dan — bilo je že dné 11. vinotoka — ko smo ob poldvanajsti uri zdrčali v prostorno lopo železniške postaje. Izprevodniki hité odpirat vrata železnim vozovom, in po lopi odmeva njih trdi glas: »Cottbus; eine Minute Aufenthalt.« Pred kolodvorom stojé postrežniki raznih večjih in manjših hotelov. Kam se mi je obrniti, to sem pozvedel že v Frankobrodu. Nekamo čudno srčno in rezko odločno sem zahteval naravnost »Hotel Kaiserhof.« In ni mi bilo žal, da sem poslušal dani svét.

Kottbus je že prav v središči spodnjih Lužic in po svojem obrazu popolnoma nemško mesto. Jedino, kar me je spominjalo, kje sem, bila je precejšnja gruča Lužičank v národni noši, čakajočih vlaka na dom. Prve hiše so ponosno visoke in moderno zidane; a vse drugo mesto je táko, kakeršna so manjša mesta povsod: majhne, jednonadstropne hiše — lepa vrsta jih je celó samó pritličnih — kotaste in zveržene ulice brez tlaka, sém in tam ponesrečen drevored ali »javen nasad«, kateri se seveda priporoča javnemu varstvu. Razven tega ima Kottbus, katerega nazivljejo Lužičani »Chošebuz« iz boljših časov grad in cerkev, oba iz 14. veka, sezidana od opeke, z neometanimi stenami. Kot posebno čudo mi je slavil ondotni poštni uradnik, ki me je prijazno spremil in me odvedel na pravo stran pri prvem poti skozi mesto, novo šolo in novo poštno poslopje, stavbi v najtreznejšem zlogu. Priča večjega napredka je zvečér elektriška razsvetljava na vélikem trgu; o podlagi, na kateri je mesto vzraslo in se razšírilo, pa pričajo nebrojni dimniki in bučeče grmenje raznih suknarnic. Z jedjó in pijačo sem bil zadovoljen, osobito ker ni bilo preosoljeno. Torej v Kottbusu sem bil; ali sedaj je kazalo prav in praktično predirati dalje; predirati mi je bilo prav v tajne shrambe, zakaj moj namen je bil, ogledati si vezene, okraske in njih tehniko na pravem mestu ter proučiti ta predragoceni ostanek domačega ukusa in domače umetnosti. Kam bi bilo najbolje iti? Na jug? Na severno stran? Na desno ali na levo — to mi ni bilo jasno. Predno sem odšel z Dunaja, nasvetoval mi je gotovo odločilen mož, g. dvorni svètnik

Jagić, naj grem naravnost k pastorku v ónem kraju, kjer bi rad kaj dosegel. Po tem svetu sem se ravnal tudi v Kottbusu. Mesto ima le okolo 35 000 prebivalcev, ti pa imajo dobro urejeno adresno knjigo, kakeršna je na Dunaji Lehmannova. To pregledavši, šel sem na slepo srečo k najoddaljenejšemu izmed treh superintendentov. Mož me je prijazno vzprejel, dal mi mnogo porabnih migljajev in me priporočil svojemu kolegi v Borkovih (nemški Burg). Spremivši me do zunanjih vrat, vprašal me je naposled, kakó sem natekel ravno nanj, češ, on sam je deloval nad 14 let po lužiških vaséh. Zanesti sem se torej smel na njega besede in vesel sem se takoj odpravil na pot. Dosedaj sem bil samó v mestu; vender da popolnoma dosežem svoj namen, treba je bilo na kmete, med preprosto ljudstvo.

Zanimljivi del slovanskega severa, kateri slóve nemški »Spree-wald«, ni velik, zakaj razprostira se po dolzem nekamo do 30, po širokem pa le 12 km ob zapadni strani železniške proge, ki veže Kottbus z Berlinom. Po dolzem je obrnjen proti severozapadu. Odpeljal sem se popoldne ob 3. uri iz Kottbusa do prve postaje, kateri je ime »Wjetošow« (nem. Vetschau). Pot ni niti dolg niti drag; dospeli smo sém v $\frac{3}{4}$ ure za 85 vinarjev. Nekamo čudno mi je bilo pač pri srci, ko sem izstopil. Dan se je nagibal, bilo je itak megleno in mokrotno, sivo vse daleč na okolo, pred mano nikakeršnega znamenja človeškega bivanja, nego le železniško poslopje in strašno mehka cesta. Pred postajo je stal poštni sél z vozom, a jaz sem bil sklenil iti peš; pričakoval sem več zanimljivostij, nego sem jih našel. Ko bi še kdaj utegnil posetiti te kraje, izvestno ne bi več tratil časa in bredel ceste po dežji; prepričal sem se po petčetrturni hoji od Wjetošowa do Borkovih, da bi bil vse to lahko videl z vozá in si prihranil marsikaj nepotrebnih manipulacij.

Geološko je zemlja peščena glina, mahovje in šotina plast. Dan prej je deževalo, zemlja je bila razmočena, in ni si težko misliti, da so bila ilasta tla mehka in opolzla, hoja torej zeló utrudna in težavna. Imel sem na svojih lahkih čevljih vedno precejšnje breme ilastega blata, takó da so se že kár prilepljali tlom. Ni mi preostajalo drugega nego časih postati in z dežnikovim koncem odpraviti nepotrebne in sitne dokaze, da hodim po »véliki cesti«. Videl pa s ceste nisem ničesar nego neizmerno planjavo, razrezano in razkosano s prirodnimi in umetnimi rovi, katerih je tukaj na stotine: večji in manjši, ravni in krivi — vse se križa in reže. Ko bi človek mogel pogledati iz zadostne višine na ta zanimljivi svet, zdelo bi se mu, da gleda velikansko pajčevino, porošeno in razpeto čez travnike in gozde. Zlasti

kar se tiče lésa, zdelo se mi je, da je ta kraj nekakšen prirodni ozel; na vse vetrove imaš zunaj tega kraja znatne presledke, dočim je tukaj velika — vsaj razmerno velika — skupina gozdov in gozdnih zasadov. Ime »Lužice« je dobil kraj pač od besede »luža«; nemški »Spreewald« pa gotovo izvajajo od tukajšnjih gozdov. V takem praktičnem in nepraktičnem premišljanji sem stopal dalje po cesti proti Borkovim, Zaiti ni mogoče. Srečal pa na vsem poti nisem drugega nego kmeta in skoro nató staro ženico v národni noši s švepasto kravo na vrvi in — mršavega kužka. Mož je pozdravil slovanski — žal, da nisem razumel pozdrava. Bili sta le dve besedi, prva je imela precēj šumevcev, druga je bila »boh«. Ženica je rekla nemški: »Guten Nachmittag« — kužek pa je zalajal po svoje. Ob véliki cesti ni nobene hiše, razven precēj v strani, in to so, kakor se mi je videlo, ubožne kočé. Po poldrugi uri ne ravno prijetne hoje sem dospel v vas. Široka cesta je v vasi zajedno trg, sredi katerega stoji cerkev; stavba ni še stara, največ ima kakih 50 let in je od opeke, zunaj neometana, znotraj pa le pobeljena, povsem zeló prozajiška. Široki in čokati zvonik ima tri zvonove in tri plošče za uro; pokrita je cerkev z deščicami, okolo cerkve pa je pokopališče. Prostor pred cerkvijo in tudi pokopališče, oboje je nasajeno z drevjem; baš pred cerkvenim pročeljem stojita dve lipi. Hiše se vrsté ob cesti, ali če hočete, ob trgu druga za drugo, in to takó, da je ozka hišna stranica obrnjena proti cesti. Zidanih poslopij skoro ni, razven cerkev, šol in duhovnišč, ki sem jih videl povsod ali od opeke same ali pa so predalčaste stavbe. Ponajveč se je ohranila tukaj stara in pristna tehnika lesnega stavbinstva. Hiša (»kježa« ali »dom« v lužiškem narečji) je »bolowana«, če je od samega lesá; če pa je predalčevina, tedaj je »tykowana«. Čudno je to, da so izgubili za samosvojo tehniko svoj izraz; zakaj »bolowan« je glagol od nemške »Bohle«, ki znači debelo desko. Nasprotno imajo za tujo tehniko svoj pristen, dober tehniški izraz; »tykowan dom« je óni, čegar stene so staknjene in čegar predala so zadelana z opeko. O razločku slovanske in germanske tehnike izpregovorim še pozneje nekaj besed. —

Napisi — seveda nemški — privedli so me skoro do pravih vrat, zakaj prva pot je bila k pastoru, čegar ime je prav slovansko: zóve se Korenek, piše pa Korrengg. Vzprejel me je mož silno prijazno, in ker sem mu bil priporočen po superintendentu g. Fenglerji v Kottbusu, ponudil mi je celó stanovanje. Ali to preprijazno ponudbo sem odklonil, da bi bil prost. Vrhu tega nisem bil ravno v salonski opravi, kakor je lahko posneti iz prejšnjih beležek o cesti. Moji prošnji, da

mi nasvetuje pošteno prenočišče, ustregel je mož drage volje in me sam odvedel v borkovski málín, najboljšo, in kakor pripovedujejo, najstarejšo hišo v vasi. Ko ni bilo še ničesar na tem mestu, kjer stoji sedanja vas, bila je ondu baje ribiška koča. Ko sem mu celó povedal, kaj je moj namen, da bi namreč rad proučil razne vezenine, bil je prav vesel in je dejal: »V málínu dobite marsikaj zanimljivega v tej stroki; ženska stranka je tam dobro zastopana in zeló neguje ročna dela. Dasi je nečimernost na sebi napaka, nekaj dobrega ima venderle.«

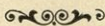
Málín ni daleč od cerkve in stoji ob mostu čez jedno največjih panog Sprevinih. Med neštevilnimi vodotoki in rovci se namreč venderle ločita dve véliki strugi, ki sta prirodni in umetno urejeni. Hiša je prostorna predalčasta stavba, to je, poslopje od staknjenih tramov, v katerih predala je ustavljen zid od opeke ali od kamenja, in ima jedno nadstropje. Izbe in sobe (stwa, stwica in komorka) so svetle in prostorne; vse je urejeno za zložnost razvajenih tujcev. Tega sicer nima kakor moderni hôtél — toda urejeno je vse takó, da je tudi zložnosti vajeni potnik lahko zadovoljen.

Stopivši v hišo, nisem opazil ničesar, kar bi razodevalo Slovana-krčmarja. Pozdravil naju je mož nemški; oblečen je bil po vseevropskem ali pariškem kroji, iz kratka: nič nenavadnega. Ali pastor, zdí se, da je tam zeló domač; začel mu je praviti, da sem Avstrijec, da prihajam z Dunaja in da se osobito zanimljem za vezenine; zaradi tega da me je privedel v málín.

To se je krčmarju zdelo laskavo; odkritosrčno vesel je dejal pol pastorku, pol meni: »No, Hanka bode ponosna, če smé pokazati svoja dela.« Takoj je poklical svojo hčerko. Deklè je skoro prišlo, krčmar jo je predstavil in jo potem poslal po perilo. Tudi deklè je bilo v navadni noši, — sevè, kakor hči prve hiše v vasi, kamor zahajajo mnogi tujci, s katerimi mora občevati. Krčmar je prinesel v tem za ondoto razmerje čudo dobrega in ne predragega vina. Skoro smo imeli pred seboj kopico lepo in skrbno uravnanega perila, namiznih prtov, zaves za postelje, omare, police in take stvari. Delo je bilo popolnoma novo; zató sem jo vprašal, kje se je učila vezenja in odkod ima vzorce. Deklica mi je odgovorila nekamo ponosno, da se je naučila tega v borkovski šoli pri gospé »pastorki«. Na čast temu ženstvu, obkoljenemu po Nemcih, bodi povedano, da jako ljubeznivo in razumno čuva staro národno tradicijo, ker se upira tvorniškemu vplivu in posnemlje okraske natančno po starih ostalinah. Škoda samó, da predira moderna tehnika čimdalje bolj; zakaj snoví, to je niti in platna, ni več dobiti take kakor nekdam; s premenom snoví trpí

tudi tehnika in — razpada. To ni samó na severu, to je tudi pri nas. Nekamo tožno čustvo objemlje človeka, ko gleda te stvari. Tudi pri nas smo imeli nekdej svoje slovanske vzorce, katerih redke ostaline so raztresene po posameznih hribovskih kočah, kakor sem se lani sam prepričal. Te ostaline imajo svojo umetnostno vrednost, in kdo nam je ohranil to malenkost, ta drobec národne umetnosti? Tudi pri nas so čuvarice te stroke ženske, in zató smelo trdim, da našemu ženstvu ne moremo biti dovolj hvaležni, ker nam je vsaj dosedaj ohranilo to mrvico národnosti v umetnosti. Sedaj pa se že kupujejo te ostaline in ker se kupcem zdé prelepe, razglašajo jih za — nemške! Pri nas pa je brezbržnost že takó narasla, da se tudi prvoboriteljem za národnost zdí ta stvar premalenkostna in nična, da se torej po njih mislih smé zanemarjati. Tega ob Sprevi ni. Tudi očiti nasprotniki Lužičanov ne trdijo, da so n. pr. okraski, v ónih krajih navadni, nemškega izvira.

(Dalje prihodnjič.)

7 Tri dni ob Sprevi.

Spisal Jos. Mantuani.

(Dalje)

Drugi dan je bila nedelja in záme preprijetna prilika opazovati i ljudi i njih nošnjo. Ljudje so čvrste in visoke rasti, ženstvo je posebne svetle polti, dočim tega pri moških ni. Národno nošo so ohranile zgolj ženske; moški hodijo malone brez izjeme v moderni noši. Moški imajo čevlje (škornje), dolge hlače (kolowy), srajce (košla) in to z razporcem na prsih kakor pri nas, ali pa na hrbtu, kakeršne so n. pr. pri nas otroške srajčice, telovnik (lac) in suknjo (suknja). Pozimi nadomešča suknjo kožuh (kožuch), pri delu krajša suknja (pikeša [jaquet]). Na glavi nosijo večinoma klobuke (klobuk) od zajčevine, okrogle in z zavihanimi, precěj širokimi kraji.

Ženstvo nosi na nogah čevlje (črije, stupnje) in nogavice (štrympy, nohajcy), ki so večinoma temne ali vsaj polnobarvne; največ sem videl višnjevih, vijoličastih in temnordečih (bordeaux), sèm in tam tudi temnosive; svetlordečih nisem opazil, pač pa pri starejših ženicah bele. Krilo (suknja) je precěj kratko in seza do pod meč; ob pasu se začjenja telovnik ali jopič (štať), nalik našemu nedrecu. Tu se ločijo dekleta od žen; deklè ima nedrije zadrgnjeno, žena le rahlo stisnjeno in je pokriva z ovratno ruto. Pri starejših ženah še opažamo nedrec od žameta; mlajše so opustile to nošo. Ruta, s katero je zakrito nedrije, vidi se v vseh barvah, vender je tudi tukaj odtehtna večina temnobojna. Srajce imajo kratke rokave, kakor jih nosijo Hana-kinje; ti rokavi so takisto nabrani in vezeni ob dolenjem robu ali pa imajo prišite čipke (canki). Večina ima i ob vratu i na rokavih vezene (tykane) proge. Spređi imajo predpasnik (šorcuch), na glavi pa veliko, na poseben način pritrjeno ruto, ki se potem imenuje »kapa«, »mjeca« ali »hawba«. Rute so večinoma prtene, lahko skrobljene in zložene v trikotnik; jeden ogel visí prosto čez zatilnik na ramena, druga dva ogla sta zvezana pod prosto visečim, in konci večkrat molé izpod njega. To so pèntlje, ali kakor jih zovejo Lužičanke, »sèklje«. Dekleta imajo na glavi samó to ruto, ki pa je tudi lahko drugače zavezana; žene imajo pod ruto še čipkano čepico, katero je videti izpod velike rute, vsaj z malim robcem. Ruta daje glavi čudno, vihrovito podobo; zanimljivo je gledati od daleč te postave, kakó se gugljejo in kimajo.

Otroci so oblečeni podobno; te razlike ni med otroško in drugo obleko, kakeršne smo vajeni po mestih. — Pri delu so Lužičani napravljene preprosteje.

Občevalni jezik med Lužičani je slovanski; v šoli se poučuje kot obligaten predmet lužiški jezik, in služba božja je slovanska še danes. Vsa propoved je v domačem jeziku, in tudi pesmi so v materinščini. Tujca navažno ogovarjajo le nemški; mislim, da bi bilo težko najti Lužičana, ki bi ne znal i nemščine. Pastor Korenek mi je pravil, da v novjšem času slovanska zavest s slovanskim jezikom hitro razpada. Ljudje da se že sramujejo svojih navad in svojega jezika, češ, da je slabši od nemškega. Temu pa so krivi »berlinski postopači in pritepenci«, prihajajoči sèm, da uganjajo med preprostim in nepokvarjenim ljudstvom svoje burke in bedastoče, da izvajajo pošena domača dekleta kot posle v stolno mesto; te pa prihajajo nazaj oblečene v moderno obleko in nasičene modernih, protinárodnostnih pojmov, s katerimi okužavajo, kar je domá še zdravega in prostega. Takisto slabo vpliva na ondotno razmerje vojaščina. Lužiški vojaki so od nekdej čislani kot posebno srčni in izredno porabni za parade; v cesarski ali kraljevi palači je pri životni straži največ krepkih in leporaslih Lužičanov, in v zadnji nemško-francoski vojski so si zaslužili vrli Lužičani značilni francoski priimek: »Saxons bouchers« (saški klavci).

Opoldne sem bil povabljen pri pastori, ki mi je povedal več zanimljivih posamičnosti, a po obedu je šel z menoj po vasi. Ker je bilo vreme še vedno oblačno, vlažno in mrzlotno, ni bilo veliko ljudij zunaj; inace pa je, kakor mi je zatrjeval zvedeni spremljevalec, ob nedeljah popoldne i pod milim nebom, osobito pa v pivnicah (korčma ali kječma) zelo živahno. Da bi kdo v nedeljo delal, tega ni misliti — razven v najskrajnejši sili. Pri tem obhodu po vasi sem imel priliko opazovati, kaj je pri poslopji pristno slovansko in kaj se načelno loči od drugih staveb. Zanimljivo je res, da imamo iste oblike in isto tehniko i na jugu i na severu, kjer stanujejo Slovani. Hiše so večinoma do cela lesene (bolowani); delane so natanko takó kakor pri nas na slovenskem jugu, in tudi prostori niso razdeljeni mnogo drugače. Ob štirih oglih se zabijó močni in visoki koli v kote krepkega okvira, v zemljo pritrjenega. Ob te kole se polagajo na zunanji strani tramovi po dolzem, vodoravno ležeči, in to takó, da se ogel sklene na zunanji strani navpičnega kola, torej da objemlje ta navpično stoječi kol. Vodoravno ležeči tramovi pa delajo ogel s tem, da se ob svojih koncih križajo, in sicer so — kakor povsod pri pristnih slo-

vanskih stavbah — zajezdjeni (überplattet). Nasproti temu ima germanska tehnika drug način; tam so tramovi spahnjeni ali zatak-njeni (eingepfalzt). Kjer je dovolj trdnih tal, sedaj navadno podzidavajo, da se zemlja takó hitro ne odrúši, če pride povodenj. Stene so na notranji strani čedno obite z deskami, deske so lično ostružene; malokdaj so hiše znotraj pobeljene. Zunanja hišina stran je proti dežju in snegu oskodlana. Slemenov trikotnik je jednostavno obit in zadelan z deskami, vedno obrnjen proti cesti in slóve v Lužicah »swislje«. Na dolgi hišini stranici, obrnjeni na dvor, vidi se velik podstrešek, takó da pokriva tudi lesen hodnik, kateri je do malega pri vsaki hiši. Strehe, zeló visoke in strme, pokrite so največ s slamo, pa tudi s škodlami in le malokdaj z opeko. Veža (kježa) delí poslopje na dva dela; na jedni strani je stanica (stwa), kateri pri nas na Kranjskem pravijo »hišterna«, potem mala izba (stwica ali komorka). Navadno je pri starejših hišah veža tudi kuhinja; tu stojí ognjišče (wóhnišćo) pod »klobukom« (wucheń), kateri loví dim z ognjišča in iz peči ter ga odvaja v dimnik. So pa tudi novejše hiše, katere imajo posebe odgrajen prostor za kuhinjo. Tu naj précej pripomnim, da je kuhinja, če je le količkaj podobna, tudi stanovanje za gospodarja in gospodinjo, kadar so oddali gospodarstvo mlademu narastaju. To imenujejo »wumeńk« ali »wymenik«. Bogatejše hiše imajo za ta slučaj posebno hišico, družinski hiši nasproti postavljeno. V stanici je za vrati velika slepičasta peč (kachlje), v kotu nasproti miza (blido), okolo nje več stolov (stoł, stolec) in okolo obeh, okolo peči in okolo mize ob steni so klopi (lawa, lawka). Ob miznih stenah je polica (polca) in žličnik (lžićer); na polici stojí domača posoda (domjaca nadoba): ploščki (talef), katere imajo menda pri vsaki hiši, sklede (škla), lonci (hornyk ali hornec), vrči (karan) in steklenice (škleńca). Zraven stanice ali hišterne je navadno spalnica, v kateri vidiš posteljo (ložo) in omare ali skrinje (kšina).

Iz veže pridemo po stopnicah v prvo nadstropje, kjer je imajo, če ne, pod streho. Nadstropje imenujejo »horní stoł«, podstrešje »hubja«. Pod in strop (werch) sta lesena tudi v ónih hišah, katere so sicer zidane. V prvem nadstropji so razpostavljene ob lesnih stenah skrinje od trdega lesá, časih celó z rebzami; sosebo je jedna soba pripravljena za poset — pri imovitih ljudeh seveda. — Postelja je razkošno opravljena. V tem se Lužičan zeló razlikuje od Jugoslovana. Ta je zadovoljen z ubožnim in trdim ležiščem, pri ónih so povsod mehke postelje v posebnih spalnicah, in povsod so v rabi zavesé (nedželje). Ime kaže, da so bile te zavesé nekdanj le praznične pritikline; dandanes

se nahajajo pravilno povsod; tudi v najnavadnejši kmetški hišici (v Kanowu) sem videl lepe posteljnjake z dobro posteljo in platnenimi zavesami. Te so bile tudi vezene z rdečo nitjo, kakor je najbolj navadno. Nekakšen — skoro bi rekel — čuden vtisek naredé take zaves, če so od domačega debelega platna; v imovitejših hišah so te zaves od tanke tvorniške tkanine in vezene so tudi s svilo. — To je torej na jedni strani vežini. Nasproti vhodu v hišterno pa je vhod v hlev (hródž), ki je pod jedno streho s človeškim stanovanjem.

Blizu hiše stoji skedenj (brožeň), in pod isto streho je tudi pòd (huno) in rezarnica (rjezarnja), kjer delajo rezanico, s katero zeló krmijo. — Sušilnice (pjec) nima vsaka hiša. Tam, kjer ni skednjev, imajo shrambe, bodisi v prvem nadstropji ali pa pod streho, kjer so tudi izbice za posle.

Sená pridelavajo navadno jako veliko, da ga domá ne morejo pokrmiti. Spravljajo ga ob klinastih drogéh v kopice, časih nena-
vadno velike za naše pojme — zakaj travniškega svetá je tukaj več, nego smo ga vajeni mi po svojem razmerji. Kadar je spomladi dobro vreme za travo, ima Lužičan ob Sprevi bogat pridelek: senó je njegovo bogastvo. Bilo je precèj pozno jeseni, dné 11., 12. in 13. vinotoka, ko sem bil ondu, toda stalo je še čuda veliko kopíc, dasi so mi trdili, da je otava že prodana in da je je bilo štirikrat toliko. Jedna sama kopica ima 5—7 m v premeru in je 6—8 m visoka.

Razven sená pridelavajo tudi ječmen, malo pšenice, rž, prosó, precèj ovsa, podzemljico, malone vse vrste repe (belo repo, peso, rumeno peso) in zeló pridno lan. Vsaka gospodinja strogo gleda na staro navado, da se pridelani lan i domá poprede. Koncem meseca vinotoka se začnè preja in traja nekamo do Božiča. Potem prinesó statve s podstrešja in tkó do svečana — seveda je to le postransko delo.

Za vsakdanjo domačo porabo in za prodajo sadé po vrčih mnogo zelenjadi, kumare, čebulo, hren, in kjer pripušča svet, tudi sadje. Še dandanes slóve jeden del »Straupickí vinograd«, kjer baje sadje rase prav dobro; ta del svetá je bil nekaj res zasajen s trtami — če je pa ta trta rodila in če je bilo mogoče piti nje vino, to je druga stvar; meni se zdí neverjetno. —

Toda ne le poljedelstvo, tudi lov prinaša ljudem i živeža i dobička. Zeló razširjena je ribja lov. Za ta posel imajo pri vsaki hiši mreževino in druge priprave, vsaka hiša ima svoje pristanišče in vsaj po dva čolna; zakaj ob vodi vzrase Lužičan ob Sprevi, po vodi premeri največ pota v življenji. Zató pa so tudi ljudje sploh že od nežne

mladosti tolikanj vajeni tega mokrega elementa, da so na vodi takisto varni in domači kakor na kopnini. Bilo je že precèj pozno, kakor sem bil omenil, ko sem hodil tod; bilo je tudi hladno, in zebsti me je hotelo navzlic vrhnji suknji; saj je bilo v tem letnem času še na jugu mrzlikasto, osobito ob meglenih dnevih po dežji. Vender pa sem videl mladi zarod, Slovančke, kakó so se v samih srajčicah igrali ob vodi in v vodi. Vprašal sem, ali se ne pripetè često nesreče? Otroci sami ob vodi brezskrbno pri igri; to bi se vender kàj lahko pripetilo, da bi kdo utonil. Ali brodar je začudeno odmajal, kakor bi ga bil vprašal za nemožno in ob sebi umevno stvar ter odvrnil, da se ne vé spominjati tega, vsaj za svojo vas in nje okolico ne. Pač pa se je to že večkrat pripetilo odraslim ljudem, vračajočim se iz krčme, kjer je bilo preveč piva (piwo) in žganja (palenc).

V prejšnji dôbi je dajala ribja lov Lužičanom mnogo zaslužka. V Lubnowu je bilo rib na stotine centov na prodajo; odtod so se tudi izvažale na vse strani v okolici. Dandanes ni ta lov več takó bogata kakor nekđaj, dober zaslužek pa daje vender še vedno. Popolnoma so izginili raki iz te vode, nasprotno pa so se baje ohranile črepahe; jaz nisem videl nobene.

Iz tega, kar sem povedal o bogastvu sená, dá se sklepati, da mora procvitati živinarstvo; temu je tudi takó. Živino imajo lepo in mnogobrojno, sosebnó dobre molzne krave. Najneznatnejše hiše imajo po pet do šest krav. Mleko se izvaža v mesta po okolici, največ v Berlin, kjer pijó večinoma dobro in mastno mleko iz teh krajev, kakor n. pr. na Dunaji štajersko mleko.

Dobro se obnaša tudi perutnistvo; osobito gosí in race so tukaj prav v svojem življi. Pri vsaki hiši jih je dovolj, in za dobro kosilo ni lužiška gospodinja nikdar v zadregi; zakaj mesó je večinoma od perutnine, drugo, kar so vajeni v ónih krajih uživati za prikuho, ima vse domá. Tudi »menu« teh krajev bi bil zanimljiv; zaradi prekratkega časa, sosebnó pa zaradi svoje radikalne nevednosti o vsem, kar se tiče kuhinjske kraljevine, nisem natančneje proučeval te stroke.

Vina in piva ne delajo domá; pijačo dobivajo iz bližnjih mest. Kdor se more privaditi berlinskemu pivu in drugim severonemškim pivskim vrstam v Lužicah ob Sprevi, lahko izhaja jako cenó. Boljših vrst, n. pr. bavarskega piva, nisem dobil drugje nego v Chošebuzu in v Ljubnowu; Lužičani pijó berlinski »Weissbier« in »Dünnbier«. Vínó od trte imajo samó v buteljah, in drago je; v sodih imajo samó tokovec.

(Dalje prihodnjič.)

12.

Tri dni ob Sprevi.

Spisal Jos. Mantuani.

(Dalje.)

epi gozdi se skrbno čuvajo; največ lesá se porablja za tesarstvo; za kurjavo je le staro in suho vejevje. Vso drugo kurjavo preskrbuje šota, katere je tam toliko kakor na ljubljanskem barji. Drevje ni kàž mnogovrstno: jelša, dob (gnilec, *quercus pedunculata*), jesen, beli javor (*acer pseudoplatanus*), brest, bor, smreka in vrba, to je, razven nekaterih redkih skupin bukev, nekaj zasajenih jerebik, lip in divjih kostanjev precèj popoln zapissek ondotne lesne flore. Toliko o življenji na podlagi obrta in materialne prosvete.

Vender tudi, kar se tiče duševne prosvete in gibanja na národnem polji in v zavestni politiki, imamo zabeležiti imenitnih ostankov. O teh pripovedujem na podlagi beležek, katere mi je dal tam g. pastor; ker pa so bile dôkaj oskromne in nedostatne, naslanjam se pri tem kratkem očrtku na knjigo Pypin-Spasovičevo, dostopno mi v češkem prevodu A. Kotíkovem, in jih spopolnjujem.

Lužičani se delé v dva dela: v gorenje in spodnje Lužičane. To je itak obče znano. Prvi se imenujejo gorenji, ker bivajo na višjem svetu, čegar središče je Budišín, drugi pa dolnji, ker stanujejo v nižini, katere središče je Chošebuz. Obe skupini imata različni narečji. Sèm spada le bolj dolenje-lužiško; toda vzprejeli so tudi semtertja káko knjigo v gorenje-lužiškem narečji; zató se bomo nekoliko ozirali tudi na gorenje-lužiško narečje.

Naši rojaki na severu so imeli trde čase in hud boj z Germani okolo sebe. Od IX. veka dalje so se morali braniti tujega vpliva in neznanih ali vsaj tujih državnih uredob. Germanizacija je napredovala hitro; prav takó je ginila národna samostojnost. Teh bojov so mnogo omenjali germanski, rekše nemški analisti; in ker so pisali latinski, razširilo se je to njih mnenje tudi v vse druge romanske dežele. Za slovansko zgodovino torej nimamo nikjer na zapadu povse zanesljivih dokazov in virov; naša zgodovina je spojena i po pismenih beležkah i po prosveti z vzhodom.

Iz vekov pred letom 1500. ni skoro nobenega ostanka. Pripovedujejo sicer nekateri zgodovinopisci, da so severno-nemški škofje pisali in učili krščanstvo v slovanskem jeziku že od IX. veka dalje.

Pri Gorlicah je bila do nedavno navada katoličanom, hoditi z obhodom na bližnjo goro, pevaje pesem »Hospodyne pomiluj nas«. To je izvestno tista stara pesem, katero pripisujejo sv. Václavu (»Hospodyne pomiluj ny«) in katero še dandanes slišimo v Pragi, v stolnici na Hradžanah; z melodijo vred jo je priobčil Schilling v svojem muzikališkem slovníku. To bi bil gotov dokaz, da se je gojil nekdanji jezik slovanski pri službi božji, najsi iz tega še ne smemo sklepati, da je bila liturgija slovanska. Pač pa je nedvojbeno, da se je čitala blagovest in se govorila propoved v slovanskem jeziku. V XI. veku je živel jezik slovanski v teh krajih še precej krepko, zakaj za škofa misenškega Benona († 1106) in za škofa Brunona, ki je zahteval, da znajo duhovniki dobro slovanski jezik, dá se to dokazati. Če primerjamo še beležke Helmoldove in osobito Thietmarjeve, takisto Arnoldove, vidimo, da je živelo slovanstvo precej intenzivno. Škof Boso († 971) je sam pisal slovanski; Werner († 1101) si je dal napraviti slovanskih knjig; Bruno († 1156) je imel na svojem misijonskem poti med Obodriti spisane slovanske homilije, katere je prebiral zbranemu ljudstvu. Arnold in Thietmar sta bila večča slovanščini. Da bi bila tedaj i po ónih krajih, kjer so delovali imenovani škofje, lužiška srbščina že narečje záse, tega ni móči trditi; misliti nam je na več narečij, a z manjšimi razlikami, nego jih imamo dandanes med posameznimi slovanskimi panogami. V XIII. in XIV. veku je predirala germanizacija čimdalje bolj, v XV. veku je prispela na vrhunec. Prišel je za tem XVI. vek s svojo reformacijo ter je za razširjanje svojih idej uporabljal tudi spečo národnost in uklenjene negermanske jezike. Že husitizem v teh krajih ni bil brezvpliven; pripoveduje se, da je bil précej v začetku XVI. veka natisnjen lužiško-srbski katekizem; ohranilo pa se od tega tiska ni nič.

Najstarejši spomenik tega narečja je »Novi zakon« v rokopisu z leta 1548. od Nikolaja Jakubice. Naslanja se na Luthrov in na češki prevod. Prva znana in ohranjena natisnjena knjiga je mali kancijonal, katerega je sestavil Albin Moller; temu kancijonalu je pridal izdajatelj nekaj Luthrovih molitev. Leta 1610. je izdal Andrej Tharaeus katekizem iz nova kot »Enchiridion Vandalicum«, ki se hrani v samó jednom odtisku. Te knjige so pisane v dolnje-lužiškem narečju.

V gorenje-lužiškem narečju je izdal Václav Worjeh (Waričius) leta 1597. Luthrov mali katekizem, a Grega Martin leta 1627. sedem spokornih psalmov. Protestantizem se je širil torej mnogo hitreje nego germanizacija v prejšnjih vekih.

Navzlic hudim časom v XVII. veku je gorenje-lužiški propovednik Mihajl Frencel (Brancel, † 1706) dalje negoval domačo besedo. Ta mož je spoznal potrebo národnega pravopisa in ga je ustrojil za svoje knjige po češkem pravopisu; še dandanes rabijo Lužičani pravopis podoben češkemu. Spisal je več nabožnih in molitvenih knjig ter začel leta 1670. izdajati najprej prevod novega zakona iz Sv. pisma, počenši z blagovestjo ss. Matevža in Marka; leta 1693. je izdal psalter. Ko je leta 1697. car Peter Véliki šel skozi Saško, poklonil mu je Frencel svoj prevod s pismom vred, v katerem pravi, da ti nabožni zvezki vežejo njegov národ z inimi slovanskimi, osobito s širim »moskovskim« carstvom.

Nekakšna reakcija je bila za tem plodovitim delovanjem Frencelnovim Bierlingova knjiga: »Didaskalia seu orthografija vandalica« leta 1689. Slovani se pa niso lahko poprijeli tega pravopisa, ustvarjenega na nemški podlagi; dandanes ne rabi nikjer več. Naslednik Frencelnov v rodoljubnem delovanju je bil njega sin Abraham († 1740). Ta se je posvetil zgodovini svojega ljudstva in spisal obširno delo v latinščini: »De originibus linguae Sorabicae libri IV« (1693-96); potem »De diis Slavorum et Soraborum in specie« in »De vocabulis propriis Sorabici pagorum« (ponatisnil je to delo Hoffmann v svojem velikem zborniku »Scriptores rerum Lusaticarum« 1719). Danes moramo sicer v marsičem nasprotovati za óni čas zelo razsežni učenosti Frencelnovi, vendar se je z druge strani čuditi marljivosti in zanimanju za národ, kakor ji kaže mlajši Frencel v teh delih. Mimo tega pa imamo nenatisnjene zgodovinske, jezikoslovne in zemljepisne sestavke njegove v rokopisih, n. pr. srbsko-lužiški slovník, zgodovino gorenjih Lužic, prirodopis gorenjih Lužic in slovník dolenje-lužiški. Mnogo spisov v »Lausitzisches Magazin« in »Neues laus. Mag.« se naslanja na dela Frencelnova. Brat Abrahamov je bil Mihajl († 1752), ki je takisto deloval na národnem polji, spisavši »Dissertatio de idolis Slavorum«; njega sin Salomon Frencel († 1768) je tudi v svojem delovanju hodil po poti svojih dedov.

Ta živahna delavnost protestantske stranke je vzbudila tudi delavnost katolikov. Do konca XVII. veka so rabili učitelji protestantske knjige v domačem jeziku; leta 1679. pa je izdal jezuit Ks. Jak. Ticinus v Pragi knjigo »Principia linguae vendicae . . .«; Jurij Avg. Swětlik († 1729) je izdal nekatere nabožne knjige in prevel vse Sv. pismo (prevod je ostal v rokopisu) ter izdal prvi latinsko-srbski slovník (1721). Iz tega časa so tudi slovnice, ki sta jih spisala Mathäi in Schmutz (le-tá je izdal tudi svoj slovník), dolenje-lužiška slovnica

in slovník Tiverijev, in sicer latinsko tiskan, v dolnje-lužiškem narečji, pa še v rokopisu.

Še plodovitejši je bil XVIII. vek; do leta 1700. štejejo bibliografi okolo 50 knjig v lužiškem narečji, od 1700. do 1800. leta pa do 200! Imenitnejše knjige, natisnjene v tem veku, so popolni prevod Sv. pisma, izdelan z združenimi močmi Ivana Langa, Mateja Jokuša, Jana Böhmafja in Jana Wawerja leta 1728. z ozirom na češki, poljski in staroslovenski tekst; Bogumil Fabricius, pastor chošebuzski, izdal je leta 1709. mali Luthrov katekizem in prevod novega zakona; to delo je završil Frico, izdaviši stari zakon leta 1797., a vse Sveto pismo je prišlo zopet na svetlo leta 1824.

K ohranitvi národnosti so tudi mnogo prispevale propovedi; kjer se je govorila ta v slovanskem jeziku, ostala je malone redno do današnjega dné; kjer pa so dobivali v kritičnem času XVII. veka nemške propovednike, tam je izginila národnost, kakor je statistički dokazano. Sosebno so delovali v tem zmislu za domači jezik evangelijski propovedniki Pjech, Jakob, Mjen (= Möhn) in Bohatski. V obče se je v tej borbi gorenjim Lužičanom godilo bolje nego spodnjim. V Pragi so otvorili za katolike leta 1704. »srbski seminar«, kateri deluje še dandanes. Na vitemberskem in lipskem vseučilišči so se ustanovile zadruge protestantskih propovednikov za te kraje: tukaj leta 1716., tam leta 1749.

Za spodnje Lužice je bil XVIII. vek, osobito druga polovica njegova, zelo slabega vpliva. Zabeležiti nam je prevod Sv. pisma (deloma) in Luthrovega katekizma, oboje oskrbel Nemec Will (1746 do 1771), Hauptmannovo nemško-srbsko slovnico, katero je spisal kot propovednik v Ljubnowu z naslovom »Nieder-Lausitzsche Wendische Grammatica« (1761) in spise bratov Fricov: starejši, B. Kristoljub je izdal leta 1774. Luthrov katekizem in drugoč nekaj poučnih knjižic, mlajši, Jan Miroslav je nadaljeval prevod Fabricijev iz Sv. pisma in dovršil stari zakon leta 1797., kakor smo že opazili.

O národni zgodovini je pisal dr. Drag. Bogoslav Anton († 1818) in dva druga — oba Nemca — in to v srbsko-národnem zmislu. Jurij Körner je izdal namreč leta 1766. na Lipskem spis z naslovom: »Philologisch-kritische Abhandlung von der Wendischen Sprache und ihrem Nutzen in den Wissenschaften.« Ob konci ima zamek knjig, pisanih v srbsko-lužiškem narečji, počenši s. XVI. vekom. Vsebina spisova je zgodovina od najstarejših časov, zasoljena s fantastičko-filološkimi opazkami. Drug spis je bil natisnjen v Budišinu leta 1782. brez imena, z naslovom: »Gedanken eines Ober-Lausitzer

Wenden über das Schicksal seiner Nation mit flüchtiger, doch unparteiischer Feder entworfen nebst Anmerkungen.« Da je bilo v tem času možno spisati tak spis, provzročilo je trdo in Srbom-Lužičanom neprijazno vladanje pruskega kralja Miroslava Viljema I.

Začetkom tega veka, osobito po Napoleonovih vojskah, začelo se je živahnejše gibanje na národnem polji. Pastor Jurij Mjen (= Möhn) je prevel v srbsčino nekoliko spevov Klopstockove »Mesijade«, in Jan Dejko je začel izdajati mesečnik »Serbski powjedař a kurjer« v letih 1809.—1812. Po Napoleonovih vojskah se je postavil národnemu gibanju na čelo budišinski pastor Andrej Lubjenski († 1840); in v tistem času je branil národni jezik v deželnih zborih advokat dr. Miroslav Adolf Klin († 1855), katerega zahvaljuje lužiška srbsčina za svoj obstanek v šolah. Isti mož je pomagal ustanoviti leta 1847. »Matico Srbsko« in je bil nje starosta do svoje smrti. Drugi vodnik tej panogi slovanskega národa je bil Andrej Seiler († 1872). Že kot dijak na lipskem vseučilišču je ustanovil dijaško društvo »Sorabia« in izdajal v krogu tega društva svoj časnik. Skladal je potem pesmi, izdajal basni, priobčeval národne pregovore i. t. d. Lep nekrolog mu je spisal Hórnik v »Časop. Maćicy Serbskeje«, 1874, kjer navaja njega zasluge in dela. Za novejši čas je gotovo najznamenitejša osebnost na národno-slovstvenem polji Jan Ernest Smoleř (Schmaler). Da ne govorim o inih zaslugah njegovih, omenim le največjo: izdal je združen s Hauptom velevredno knjigo, o kateri izpregovorimo pozneje, z naslovom slovanskim in nemškim. Slovanski je: »Pjesnički hornych a delnych Łužiskich Serbow. Ludu z erta napisane a z jich narodnimi hłosami, njemskim pšeloženjom, njedže potrebnymi wołoženjami a z wopisanjem Serbow i. t. d. wudate wot Leopólda Hawpta i. t. d. a Jana Ernsta Smolerja, i. t. d. Grymi, 1844.«

Ž njim zajedno je deloval Kosak Kłosopolski (Mosig von Aehrenfeld). Spisal in izdal je brezimno brošuro »Slawen, Russen, Germanen. 1842.« Iste ideje je zastopal Jan Peter Jordan, osobito v svoji knjižici: »Der zweifache Panslavismus. Mit Anmerkungen. Leipzig, 1847« in je deloval tudi na českem literarnem polji. Izdajati je začel leta 1842. listič »Jutrníčka«, ki je pa kmalu zamrl. Prevzel ga je potem Seiler s Smoleřjem in ga prekrstil v »Tydžeńska Nowina«. Leta 1848. je začel izhajati organ leta 1847. ustanovljene »Maćicy«. Najboljši sodelovalci so mu: Weljan, dr. Pful, Jenč, Rostok, Dučman i. dr. Razven spisov v »Časopisu Maćicy Serbskeje« so dobili gorenji Lužičani slovník, ki so ga sestavili dr. Pful, Seiler in Hórnik. — Leta 1854. je izdal Smoleř tudi srbski koledar;

zavest je bila že toliko, da je šlo med ljudstvo 1000 iztiskov. Leta 1843. je sestavil Smolef nemško-srbski slovník, 1850. leta kratko slovníco; 1846. leta je prevzel uredništvo »Slovanskyh letopisu« (»Slawische Jahrbücher«), od leta 1853. »Serbske Nowiny«; uredoval je tudi nekaj let »Časopis M. S.« in »Lužicana«; izdajal je »Zeitschrift für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft« (1862—1865) in »Centralblatt für slawische Literatur und Bibliographie« (1865—1868).

Zraven Smolefja je bil najdelavnejši sedaj že pokojni župnik Hórnik. Ustanovil je leta 1862. društvo sv. Cirila in Metoda med katoliškim duhovenstvom in organ njegov »Katholski posol« ter spisal nešteto razprav po raznih strokovnih listih; bil je izmed najboljših poznavalcev svoje národnosti in svojih rojakov.

Da omenim še drugih sotrudnikov pri národnem delu, ti so: Jak. Buka (dvorni kapelan v Draždanih), Wehla (= Jan Radyserb), Jan z Lipy, Kr. V. Broniš, Fiedleř, Jul. E. Weljan, Rola in Muka.

Osobito za spodnje Lužičane so pisali: Kopf († 1866 izdaviš »Serske spiwanske knigty« s pogrebnimi pesmimi) Schindler († 1841, izdaviš zbirko propovedij in Sv. pismo) Zwa hr (spisaviš srbsko-nemški slovar); zbiralci národnih pesmij za Smolefjevo knjigo, Broniš, Post in Komer. Pastor Nowka je začel izdajati leta 1848. »Bramborski serski Časnik«, katerega je prevzel leta 1852. pastor Pank; od leta 1867. ga je uredoval učitelj Šwejl; leta 1857. je bil uveden na gimnaziji v Chošebuzu srbski jezik kot učni predmet. Krist. Fr. Stempel je prevel Fêdrove basni (izdane leta 1854.), pastor Haussig je izdal novo urejeno Sv. pismo 1868., pri čemer so mu pomagali pastor Taešnař, Albin, Šadow, Broniš in Pank.

Národne bajke so priobčili: Weckenstedt (Wendische Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche. Graz, 1880.) in osobito marljivi Schulenburg (Wendische Volkssagen und Gebräuche aus dem Spreewald. Leipzig. 1880.). Jako duhovite in nepristranske opazke je priobčil znani Tissot v svoji knjigi: »Voyage aux pays annexés«. (Paris, 1876). Sedaj na novo zbira národne pesmi, osobito zaradi godbe, učitelj Černý na kraljevograjskem pedagogiji.

(Dalje prihodnjič.)

18.

Tri dni ob Sprevi.

Spisal Jos. Mantuani.

(Dalje.)

glasba je izvestno jedna najzanimljivejših, a tudi najstarejših ostalin národnih v teh krajih. Da so Slovani radi popevali vedno in povsod, to je pri nas znana stvar. V vseh nadlogah je tolažila uboge trpine tam na severu, kjer so se borili s sovražnimi sosedi in s prirodnimi silami — le njih pesem. To so si ohranili do denašnjega dné, in sicer ali neizpremenjeno ali vsaj ne mnogo predrugačeno. Njih pesmi so še v starih tonovskih načinih; to se pravi, njih glasba ne pozná modernega »dura« in »mola«, temveč je diatoniška. Novi, dandanes rabljeni sistem je urejen šele od leta 1721.; to je bilo delo Rameaujevo, ki je izdal tedaj svoj »Traité de l'harmonie«. Zató se tudi misli, da so slovanske, osobito severnoslovanske, pesmi zložene v molovem načinu, ker se glasé nekamo tožno. A znak tega petja je stara diatonika, ne naš mol. —

Lužičani imajo še dandanes dvojno glasbo: petje in glasbo za godala. Petje se loči po svojem namenu v národno-posvetno in cerkveno. Zgodovinska izkušnja nas uči, da se je národno petje vedno naslanjalo ob nabožno; osobito so Slovani radi popevali pri svojih praznikih, prirejenih bogovom v čast. Ostalin sicer nimamo razven že omenjene pesmi sv. Václava »Hospodyne pomiluj ny«; tudi nahajamo pri latinskih aralistih izredno malo podatkov o petji.

Cerkvene pesmi so bile zeló razširjene med ljudstvom; posamezne so raztreseno natisnjene po katekizmi in molitvenikih, katere smo većinoma že navêcli; takó n. pr. pri Praetoriji, Astovu, Matthäiji, Wawerji, Swêtlíku; v cerkvenih in šolskih knjigah Kiliánovih, Golianovih, Hančkovih in osobito v kancijonalu Waldovem z naslovom: »Spěwawa Jězusowa Winca« (leta 1787.). Od tedaj so se množile izdaje; žal, da ta zanimljiva stran še ni preiskana ali preiskava vsaj ne še dovršena. Kadar nam bodo dostopne izvrstne preiskave na tem polji prof. Konráda v Taboru in prof. dr. O. Hostinskega v Pragi, imeli bomo i za te kraje izborne pomočke za primerjanje. — Zbirko národnih pesmij Smolefja in Haupta sem že omenil. Tukaj naj le navêdem njih razne vrste, katere rabi národ zavéдно ob gotovih časih in posebnih prilikah. Te vrste so:

1. Pšezpolna ali pšezpola (prekopoljske pesmi). Vsebina je romantiška in elegiška.

2. Rončky (odstavski, kitice; od besede »rono« stavek); pojó se pri plesu, in sicer ob odmorih.

3. Reje (plesne pesmi); pojó se med plesom.

4. Wužeńenja (krožne pesmi); pojó se v družbi deklic in mladencev.

5. Kwasne spjewy (ženitninske pesmi).

6. Stonanje (prosjaške). Dandanes vedno bolj ginejo. Če kdo v vasi kolje ali kruh peče, pride nekaj vaščanov, pojóč táko pesem; dotičnik jim dá bodisi hleb kruha ali nekaj klobas.

7. Podkhyrlušje (legende, katere se pojó). Te so, kar je pristnih, najbolj zanimljive in tudi najstarejše. Vsebina je pri pristnih biblijska, pri drugih, narejenih po tem vzorci, naslanja se na življenje svetnikov ali sploh na versko življenje.

Beseda sama ni drugega nego grški *ῥῳς ἐλέσον*; pri starih pesmih se je navadno pritikalo ob konci: *Kyrie eleison*. Že večkrat napominjana pesem »Hospodyne« i. t. d. sklepa vsako kitico s to prošnjo. Zató tudi ime: Podhyrlušje: to so pesmi, ki imajo pod vsako kitico to besedo. Pozneje se je refrén tudi izpremenil; n. pr. Aleluja; še pozneje se je tudi popolnoma opustil. Tukaj si ne morem kaj, da ne bi opazil kratke in ob sebi zeló zveržene beleške Thietmarjeve, katera nam svedoči več stvarj: 1. kakó poročajo nemški kronisti, 2. da so nemški duhovniki tudi s petjem delovali pri pokrščevanju ali »izpreobračanju« Slovanov in 3. da je bilo nedvojbeno ime teh nabožnih pesmij že takrat rabno. —

Thietmar pravi, (pišoč o škofu Bosonu merseburškem, katerega smo že omenili) v svojem »Chronicon« II., gl. 23. (Monum. Germ. Script. III., str. 755) doslovno: »Hic ut sibi commissos eo facilius instrueret, sclavonica scripserat verba et eos Kirieleison cantare rogavit, exponens eis huius utilitatem. Qui vecordes hoc in malum irrisorie mutabant ukrivolsa, quod nostra lingua dicitur: aeleri stat in fructetum, dicentes, sic locutus est Boso, cum ille aliter dixerit.¹⁾« S tem izrazom so se mnogo ukvarjali, osobito temeljiti nemški učenjaki, ne

¹⁾ »Da sebi izročene lože poučava, pisal je v slovanskem jeziku in jih prosil, naj pojó Kirieleison, kazavši jim korist tega popevanja; oni pa so hudobnega srca to zasmehujé slabo predrućali v ukrivolsa, kar slóve v našem jeziku: jelša stoji v grmovji, češ, takó je govoril Boso; dasi je rekel drugače.« — Ukrivolsa = u (= v) + kri (= grm, v Lužicah še dan danes kefk) + volsa (= olša, = jelša), torej: »v grmu jelša«.

da bi bili dospeli do povojnega zaključka. Če pa primerjamo — in to nam je tukaj prvo — ta izraz ónemu gôri navedenemu »podkhyr-lušje«, ni more nam biti dvojbeno, da sta v zvezi in da se je to ohranilo v drugačni obliki do denašnjega dné in da ni bilo treba nikakeršne hudomušnosti pri tvorjenji tega izraza, kakor jo podtika škof Thietmar vernikom slovanskim.

Najpopolnejša zbirka teh pesmij je že omenjena knjiga Smolefja in Haupta; prvi del je izšel leta 1841. (ne 1842., kakor trdita Pipin in Spasovič), drugi pa leta 1843. v Grimi. Novejše raziskave Hórnikove in sosebnó Černega so izdatno spopolnile to národno blagó; vender moramo reči, da ima ta obsežna knjiga ¹⁾ blagá vseh vrst in da je zasluga Smolefjeva (Haupt je dal le nemški prevod) za zbiranje tega blagá tem večja, čim bolj dandanes te pesmi ginejo med ljudstvom. Smolef je ohranil v tej zbirki še 525 pesmij, večinoma z napévi, dočim je dandanes že marsikatera izginila. Toliko o petji. —

Glasba za godala ponehava čimdalje bolj, osobito domača glasba. Dandanes rabijo v obče godala, kakeršna so sploh v navadi po vsi moderni Evropi. Nahajamo gosli (huslje), klarinet (piščel), bas (tromblje, dundry), trobento (truba) in rog (rožk). Le v gorenjih Lužicah so se baje še ohranila nekatera stara godala: gosli (husla, loči se od huselj) s samó tremi strunami, potem pihalo, podobno klarinetu, z imenom ta r a k a w a; pihala na meh, in to večje, slóve k o z o ł, in manjše m j e c h a w a. Čuvaji rabijo še v obče rog. Godba pri plesu je ponajveč oskromna, sestavljen pa je »orkester« le od sedaj navadnih glasil.

Národno petje je dandanes jedina národna glasba. Dasi imajo v Ljubnowu in tudi po drugih večjih krajih pevska društva, gojé národno petje po vaséh še vedno največ dekleta — torej zopet ženstvo. Vaščanke si izberó v petji dobro izvežbano voditeljico; to je »kantorka«, ki ohrani svoje dostojanstvo, dokler se ne omoží ali umrje. Le v tem slučaju si izvolijo novo. Takó gré národna tradicija v národni pesmi od rodú do rodú, in le takó je bilo mogoče ohraniti toliko samosvojstva v teh krajih.

V umetnem petji poučujejo i kantorji i učitelji pri posameznih cerkvah in v šolah; tudi — večinoma nemška — pevska društva gojé umetnost v glasbi; da s tem propada národnost, lahko je umevno. — Národno petje sem čul le jedenkrat od mladeničev v krčmi, toda ne baš najboljšega.

¹⁾ Prvi del ima XVI + 392, drugi del XII + 332 strani v 4°.

21.

Tujcu je sploh zelo težko kaj zvedeti ali videti, kar se tiče národnega življenja; ljudje so resni, molčeči, oprezni. O svojih domačih starih navadah ne govoré, ker se bojé, da bi jih kdo ne zasmehoval. To se je pripetilo že čestokrat, in psihološka posledica temu je skripanje in utajevanje svetinj pristne svoje prosvete, katera se jim v blešku moderne vidi preoskromna; na drugi strani pa učinja isto početje, da se dan na dan bolj modernizujejo. Reči smemo, da so po svoji národnosti in omiki dvoživci: med sabo vedno Slovani, vpríčo tujca zanimljiv národíč, a brez prave izpovedi.

Tega sem se uveril, ko sem drugi dan, poslovivši se od prijaznega pastorja in malinarja, stopil v čoln, da se odpeljem še bolj proti severu. Brodnik je bil resen in tih; izbral ga je pastor sam kot dobrega in veščega. To posredovanje pastorjevo mi je izposlovalo pri moži nekaj več zaupnosti in »zgovornosti«, nego so je navadno deležni drugi tujci. Vozila sva se tri ure daleč; v tem času se mi je uredil in razjasnil vtisek, kakeršnega sem dobil o ljudstvu. Če vidi človek vse posamične faktorje, na katere se oslanja življenje in gibanje prebivalstva, če vidi prirodo in vse druge okolnosti, tedaj šele mu je možno umeti značaj prebivalcev. Mi nismo vajeni takega razmerja in takó razkrajnih zahtev prirodnih kakor naši bratje ob Sprevi. Nekakšno sličnost, a v nasprotnem zmislu, upal bi si iskati pri naših Kraševcih: tem je napovedala boj burja, in vsa opreznost in profilaktika je naperjena proti temu sovražniku človeške pridnosti; takó je Lužičan ob Sprevi v boji z vodo; voda ga obkolja od vseh strani.

(Konec prihodnjič.)

22.

Tri dni ob Sprevi.

Spisal Jos. Mantuani.

(Konec.)

Borkowi (Burg) se delé v tri dele. Največji je »vojsarska gmejna« (vaška občina), drugi »prisarska gmejna« (pri-selska občina), in tretji se zóve »kuparska gmejna« (kuparska občina). Vsak teh oddelkov stoji zase. Hiše so razvrščene ob véliki cesti, takó da stoji vsaka, ločena po strugi ali rovu, sama zase. Malone vsaka ima pristaníšče — pri nekaterih je luka res prav pred vrati. Mislíte si veliko zeleno ravan. Proti jugu ne doseza okó nobenega víška, če ne hiše ali senene kopice. Svet je, kakor bi ga bil Bog pogrnil z velikansko, mehko-zeleno preprógo, a človek postavil nanjo delo svojih rok. Proti

zapadu in severu pa ni več te jednoličnosti. Tukaj so gozdi, pravi, zdravi, veliki gozdi. Borkowi stojé še na prostem, ravnem svetu. Toda po komaj četrtturni vožnji naju je objel z brodnikom senčen, mračen gozd. Brodnik je bil malobeseden, in to mi je bolj ugajalo, nego če bi imel pri sebi zgovornega cicerona. Bila je daleč na okolo grobna tihota, dasi sem se vozil podnevi; čul se je veslov usad; cur-ljajoča voda pa je spremljala v visokih glasih valove, bijoče ob ladjine stranice. Površina vodina je bila gladka kakor zrcalo, kjer čoln ni še pustil svojih sledov; mistiški mrak naju je objel, ko sva priveslala globočje v les; z dreves je poletavalo orumenelo listje, sadne glavice jezernične so pritrjujé kimalé mojim mislim, vznujenim po tej okolici; lahka meglica je padala kakor lahna tančica, le od daleč vidna, in je negotovo zatvarjala pogled v daljo. Srcé mi je obhajalo čustvo nekamo melanholiško in romantiško; sklep vsakemu razmišljanju je bil vedno tisti: »Tukaj je mir, svet mir, in tu stanujejo Slovani.« Vetrov pih je pomajal že precéj ogoljene drevesne vrhove, da so lahko zašumeli, in ta šum se mi je zdel kakor nekakšen refrén mnogobrojno zbranega ljudstva, navdušeno pritrjujočega govorniku svojemu, ki je zadel pravo. Sém in tam je zdrsnil čoln skozi gručaste skupine bičevine ali po površini, pokriti z listjem jezerničnim. Skoro pa se zasveti: pred nami se širi zelena planica, prikaže se cerkev, množé se hiše — dospeli smo v Lipow (Leipe). To je majhna vas, ki se v bistvu ne loči od Borkowih; a ker se rov in struga bolj cepi nego v Borkowih, značilno je za ta kraj neštevilno veliko brvív, mostov in mostičev, precéj visoko dvignjenih nad zemljo; to pa zaradi sená, katero vozijo v čolnih, visoko naloženo, s travnikov domov. Tukaj je bil tudi že navedeni prizor: igrajoči otroci, oblečeni v same srajčice, brodeči po plitvini ob bregu. Če smem primerjati sever jugu, malenkost imenitnosti, imamo tu Benetke en miniature. Tukaj še ni večnega, brezkončnega morjá, tu ne pripeka solnce z nasičeno bojo na tekočo površino — ne: tu imaš le razmerno majhno, hladno reko, katera je po večstoletnem ali tisočletnem delu ustvarila ta prezanimljivi kos svetá.

Lužičani premerijo največ pota v čolnih po vodi. Po tem poti vozijo otročiče h krstu, tod dospevajo ob nedeljah in praznikih v cerkev poslušat besedo božjo, tod vodi pot ženina in nevesto pred oltar — ob streljanji in petji in po istem mokrem poti vozijo svoje mrličé k zadnjemu počitku — sled za čolnom z rakvijo se hitro zalije — in kdo vé, koliko časa bode Spreva imela še to delo, da zalije sled za — zadnjim Slovanom ob svojem obrežji?

Nedaleč od Lipowa sem videl lužiški pogreb; žal, da so bili pogrebci že pred najinim čolnom. V prvem čolnu je črno zagrnjena rakev, zraven dva brodnika in pastor. Za njim drugi čolni, veliki, široki, s pogrebci. Pogled je pretresljiv; nekaj pošastnega podajajo v temnikastem gozdu luči, osobito proti večeru, ko se staplja njih svit z zadnjimi žarki zahajajočega solnca. Drugih navad pogrebnih nisem mogel opazovati; čolni s pogrebom so krenili na desno proti pokopališču, mi smo zavozili po velikem rovu na levo. Brodnik, sicer le malobeseden, bil je zgovoren, ko je pripovedoval o pogrebnih navadah. Vprašavšemu, če prižigajo pri mrličih luči tudi domá, pové mi: »To je da; zakaj če ne, snedó miši mrtvecu očí.« Slama, na kateri je umrl človek, mora se zakopati na kraji, kjer ljudjé ne hodijo; pokrmíti se za Boga ne smé. Kadar človek umira, odpri se okno, da duša lahko izide. Pri pogrebu ni smeti jokati, mrtvecu ni mirú na ónem svetu, kjer pri pogrebu plakajo za njim. Poslednja volja naj se mu vedno vestno izpolni. — Ob tem pripovedovanji sva dospela do Polencev, vasí — če se smé takó imenovati — z nekaj hišicami, ki slóve nemški »Pohlenzschenke«. Prvo je tukaj krčma, katero sem tudi posetil na svojem poti, izstopivši za nekaj ur in okrepcávši se za daljno pot. Posebnostij drugih kakor v Borkowih ali Lipowu tukaj ni; krčmo pa lahko priporočam vsakomur, kdor hodi ali se vozi po istem poti kakor jaz.

V dveh urah me je odnesel čolnič po Sprevi proti koncu mojega izleta, proti severozapadu v Lubn jow. To je mesto z nekamo 5000 prebivalci in je takšno, kakor vsa mala mesta severonemška; hiše so majhne in večinoma jednonadstropne, ulice zveržene in — to je bistveni znak — umazane. Takó pa ni le v Lubnjowu, temveč po vseh severonemških mestih; celó v Berlinu je le nekaj korakov za kraljevo palačo ob Sprevinem nabrežji taka nesnaga, da je zaman iščeš po naših gorenjskih vaséh.

Iz dalje že so se videli črni stolpi in črno poslopje — grad lubnjowski. O tem gradu imajo pravljico, kakeršne poznajo tudi drugje med Slovani. Grad stoji že jako dolgo. Prej so imeli tu po gozdih bogat lov; okolo starega gradu je zaraslo grmovje, in sled se je bil popolnoma izgubil. Končno je našel lovec slučajno zopet grad, ki je imel toliko oken, kolikor je dni v letu; pred vrati pa je ležal črn kozel. Lovec je hitel domov na pomoč, da bi lože posekal goščo in dospel v grad. Toda ko se vrne s pomočniki, ne najde več poti. Vrne se domov po klopčič sukanca in iz nova išče gradu. Naposled ga zopet najde, priveže konec niti na drevó in ko se vrne domov, pride

nazaj s pomagači. Z združenimi močmi pridejo v grad, samó v klet ne more nihče; varoval jo je zmaj. Jeden izmed pomočnikov lovčevih pa se ohrabrí, obesi okolo sebe zrcala in gré v klet z lučjo. Ko pa se zmaj ugleda v zrcalih, razpoči se, ker se zbojí samega sebe. Takó so zopet zaznali o gradu lubnjowskem.

V tem gradu je, kakor mi je trdil urednik ondu izhajajoče »Spreewälder Zeitung«, zeló vrednostna knjižnica. Lubnjow je središče modernega življenja in gibanja. Tukaj je sedež »Spreewaldvereina«, ki ima zmoter, zanimljivo deželico ustvariti pristopno tujcem, in reči se mora, da je dosegel že mnogo. Naprave, brez katerih že ne more biti razvajeni tujec: gostilne, v mestih kavarne, vozniki in brodniki, cene za vožnjo po cesti in po vodi, kažipotje in napisi (sevé vseskozi nemški) vodniki in ciceroni — vse to je delo tega društva. Glasilo društveno je že omenjena »Spreewälder Zeitung«. Ne dá se tajiti, da ima to svojo dobroto: takó prihaja mnogo denarja v te kraje, a z denarjem tudi — tujčevina. Te se ne ubranijo; prej popustí vsak krčmar in vsak brodnik in voznik vse, nego dober zaslužek: *primum vivere!* Žal, da »Spreewaldverein« deluje sam zoper sebe; kar jedino vabi tujca sém, to so še ostanki pristnih navad, pristna národnost in ž njo spojeno življenje; če bodo pa takó napredovale naredbe tega društva, tedaj je popolna ponemčitev neizogibna. Ali če prepade svojstvo, izgine tudi zanimanje za národ in njega deželico; z zanimanjem prestane zaslužek, in »Spreewaldverein« in »Spreewälder Zeitung«, sedaj delujoča nekamo takó kakor naši »Alpenvereini«, bodeta prepala, in na národnih razvalinah se skoro razruši tudi blaginja — in to vse bode delo tega društva! —

